

Володимир ЛЕНЧЕНКО (*Київ*)

ПОЛТАВА НА РУКОПИСНИХ ПЛАНАХ 1730 РОКУ

Старовинні рукописні карти та плани населених пунктів України є комплексними зображальними джерелами. До таких належать плани Полтави, що їх 1730 р. склав російський військовий інженер Василь Кутузов. Ці плани нині зберігаються у Бібліотеці Російської Академії наук (БАН) у Санкт-Петербурзі. На планах не вказані заголовки і дати складання. Дослідники датують плани 1730 р.¹

Василь Кутузов походив, вірогідно, зі старовинного російського дворянського роду Кутузових, до якого належав також військовий інженер-полковник Іларіон Кутузов (батько фельдмаршала Михайла Кутузова), який у 1760-х роках працював у Києві, де модернізував Києво-Печерську фортецю, проектував і будував інші укріплення².

Судячи з карт і планів населених пунктів України, завізованих В. Кутузовим, у 1720–1730 рр. він працював в Україні, зокрема, на Українській лінії. Помер у грудні 1744 р., маючи військове звання інженер-капітана, а 1745 р. був виключений зі штатів Інженерного корпусу³.

Плани Полтави 1730 р. В. Кутузова цікаві тим, що детально показують тогочасну топографічну ситуацію, річку Ворсклу, її заплаву, річки-притоки, острови, розпланування міста, його фортеці, церкви, монастирі, брами та інші об'єкти, споруджені у XVII ст. Ці об'єкти зникли після перебудови Полтави у XIX ст. на засадах архітектури російського класицизму.

На одному з планів позначено поле Полтавської битви 1709 р., на якому ще зберігались польові укріплення російських, шведських та українських військ, що брали участь у битві.

В околицях Полтави позначено земляний вал, споруджений, як зазначив в експлікації В. Кутузов, у 1620-х роках коронним гетьманом Станіславом Конєцпольським⁴.

За часів Української козацької держави Гетьманщини, що на правах автономії входила до Російської імперії, Полтава була адміністративним центром

¹ *Вечерський В. В.* Плани міст Полтавщини // Полтавщина: Енциклопедичний довідник. – К., 1992. – С. 675.

² Див.: План Києво-Печерської фортеці 1768 року // Історична топографія і соціотопографія України: Зб. наук. пр. – Львів, 2006. – С. 200–203.

³ Російський державний військово-історичний архів. – Ф. 826. – Оп. 2. – № 420 (справа про виключення капітана Василя Кутузова з Інженерного корпусу, 21 грудня 1744 – 17 лютого 1745 р.).

⁴ Великий коронний гетьман Станіслав Конєцпольський (1591–1648) командував польськими військами в Україні, які у 1625 р. біля Куруківського озера розгромили повстанців козацького гетьмана Марка Жмайла.

Полтава на рукописних планах 1730 року

Полтавського козацького полку. На планах позначено окремі полкові будівлі. Упродовж 1729–1743 рр. полтавським полковником був Василь Васильович Кочубей – син Василя Кочубея, генерального писаря і судді часів гетьмана Івана Мазепи.

Тут публікуємо плани Полтави 1730 р. та їхні бібліоархеографічні описи.

Зазначимо, що експлікації цих планів складені з певними відмінностями від усталених на ті часи правил. На картах і планах спочатку позначали літери латинського алфавіту, за ними – назви топографічних об'єктів. На планах Полтави В. Кутузова вони вказані навпаки – спочатку назви об'єктів, потім – літери.

Тексти експлікацій, писані російським скорописом, передаємо кирилицею за “дипломатичним методом”, в них проставлено розділові знаки, відокремлено прийменники, розкрито титловані скорочення, опущено літеру “ъ” (твердий знак), літера “ѣ” передається як “е”, непрочитані слова позначені як [нерозб.].

1. БАН. – Рукоп. від. – Карти, плани. – № 3514. – План Полтавської фортеці з околицями. Заголовок і дата не позначені. Вірогідно, 1730.

Підписано: “Инженер-прапорщик Василей Кутузов”.

М. 350 саж. в 1 дм [1: 4200]. Поперечний масштаб.

[155×183 см].

Олівець, туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано штрихуванням і відмивкою, ілюміновано аквареллю.

Експлікація:

“Чрез крепость крестообразно пунктирные линии, которые значат, где шли продолжительные профили:

1. Профиль К-R-U-Q-L.

2. Профиль М-T-U-S-N.

Глубина рекам показывает на вышеписанным реках цифирь – фута.

Быстрина реке Ворскле – в час плывет наплавов 50 сажен.

Речка Рогозная имеет малое течение.

Около крепости, которой значит лес в буераках и коровных местах*, оные сады и по оных садах слободы казацкие.

На плане редуты и апроши, деланы в Швецкую войну, которым высота брустверам 2 фута – 2 ½ фута.

Литера на плане значит D – пробованая яма, сверху черная земля на фут, а ниже глина с песком, которые ямы рыты на 9 фут в глубину.

Литера значит E – пробованая ж яма из песком.

Литера F – старый вал”.

Назви інших топографічних об'єктів: “Речка Полтавка”, “Речка Здыханка”, “Речка Рогозна”, “Речка Черная”, “Овраг Очеретянка”, “Овраг Кобыжчанов”, “Дорога из Кременчуга”, “Дорога из Хорола”, “Дорога из Зенькова и Чернигова”, “Дорога в Харьков”.

2. БАН. – Рукоп. від. – Карти, плани. – № 3514. – План Полтавської фортеці. Заголовок і дата не позначені. Вірогідно, 1730.

Підписано: “Инженер-прапорщик Василей Кутузов”.

[56×100 см].

М. 90 саж. в 1 дм [1:840]. Поперечний масштаб.

Олівець, туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано штрихуванням і відмивкою, ілюміновано аквареллю.

Експлікація:

“Опись плану Полтавской крепости, под литерами значит звания местам, нумеры профилям.

* “Коровные места” – пасовища.

Работа починенная [1]729 году инженер-прапорщиком Васильем Кутузовым – А-В.
Починка [1]728 году инженер-капитаном Ретчем* – В-Д.
Старый вал строения во А68-м году при владении Коронного польского гетмана Станислава Конецпольского, Каштеляна Краковского – D-E-F.
Починенный в [1]724 году вал и грудная оборона – F-Q-H-I-G-K-R-L.
Забор старого строения – L-M.
Палисадник старого ж строения, который в [1]729-м году сломан и насыпан вал, токмо не облицован грудной обороны и внутренней крутости не учинено – M-O-J.
Киевские ворота – P.
Спасские ворота – Q.
Крыловские ворота – R.
Подольские ворота – O.
Мазурские ворота – D.
Сутерент или подлаз, которого план и профиль сняты – S.
Подлазы или сутеренты, которым планы и профили снять невозможно, ибо оные засыпаны землею, состоят под литерами – E-F.
Магазейны, где кладется провиант – T.
Цейхгаус, в котором кладутца присланные от полков всякие ветхие вещи – U.
Погреба пороховые – W.
Профили явствуют нумерами от 1 даже до 37”.

Володимир Ленченко (Київ). Полтава на рукописних планах 1730 року.

Публікуються 2 рукописні плани Полтави 1730 р., складені російським військовим інженером Василем Кутузовим. Плани зберігаються в Бібліотеці Російської Академії наук (БАН) у Санкт-Петербурзі. На планах показані топографічна ситуація, ріка Ворскла, розпланування Полтави, фортеці, церкви, брами, двори, будівлі, вулиці, дороги. На одному з планів позначено поле Полтавської битви 1709 р., польові укріплення російських, шведських і українських військ, що брали участь у битві.

Ключові слова: картографія, Україна, план міста Полтава 1730 р., Полтавська битва 1709 р., військовий інженер Василь Кутузов.

Владимир Ленченко (Киев). Полтава в рукописных планах 1730 года.

Публикуются 2 рукописных плана Полтавы 1730 г., составленные русским военным инженером Василием Кутузовым. Планы хранятся в Библиотеке Российской Академии наук (БАН) в Санкт-Петербурге. На планах показаны топографическая ситуация, река Ворскла, планировка Полтавы, крепости, церкви, ворота города, дворы, строения, улицы, дороги. На одном из планов обозначено поле Полтавской битвы 1709 г., полевые укрепления русских, шведских и украинских войск, сражавшихся в битве.

Ключевые слова: Картография, Украина, план города Полтава 1730 г., Полтавская битва 1709 г., военный инженер Василий Кутузов.

Volodymyr Lenchenko (Kyiv). Manuscript Maps of Poltava (1730).

The descriptions of two handwritten maps of Poltava (1730) from the Library of the Russian Academy of Sciences in St. Petersburg are published in the article. These documents were drawn by a military engineer Vasilii Kutuzov. The maps describe the topography of the city, i. e. the Vorskla River, a fortresses, a city's gate, the churches, as well as the planning and development of the city and its suburbs. One of the maps shows the field of the battle of Poltava (1709).

Key words: cartography, Ukraine, maps of Poltava, the battle of Poltava 1709, military engineer Vasilii Kutuzov.

* Ретч (Ретш) Матіас – військовий інженер, у 1720-х – 1730-х роках працював в Україні. Склав плани Харкова, поселень та фортець Української лінії, о. Мала Хортиця та ін.